

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

ΕΝ ΕΤΕΙ 1862: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ¹

Η Ναυπλιακή Επανάσταση αποτέλεσε μία από τις καθοριστικές πολιτικές πράξεις που, με αφετηρία την 3η Σεπτεμβρίου 1843, οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα, στις 10 Οκτωβρίου 1862. Δεν μπορεί, ωστόσο, να ερμηνευτεί ως ένα αποκλειστικά ελληνικό γεγονός, συνδεδεμένο μόνο με τις ιδιαιτερότητες της συγκρότησης του ελληνικού κράτους από την εποχή της δημιουργίας του. Για πολλούς μελετητές το 1862 αποτελεί –με καθυστέρηση περισσότερο από μία δεκαετία– «το ελληνικό 1848». Οι φιλελεύθερες ιδέες που ενέπνευσαν τους πρωτεργάτες της Ναυπλιακής Επανάστασης, μπορούν πράγματι να συνδεθούν με την επαναστατική θύελλα που είχε σαρώσει την Ευρώπη το 1848, παρόλο που εν τέλει τα κινήματα εκείνα είχαν αποτύχει. Σε κάθε περίπτωση πάντως, τα χρόνια που προηγήθηκαν των γεγονότων του 1862, αντιστοιχούν σε μια πολυεπίπεδη κρίση που δεν αφορούσε μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Για να κατανοήσουμε το ιστορικό πλαίσιο της Ναυπλιακής Επανάστασης, είναι απαραίτητο να δώσουμε μια σύντομη εικόνα:

α) των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνεπειών της συνεχούς επέκτασης της εκβιομηχάνισης και της τεχνολογικής προόδου, έστω και με άνισους ρυθμούς, στην ευρωπαϊκή ήπειρο·

β) της έμπρακτης αμφισβήτησης της πολιτικής κληρονομιάς του Συνεδρίου της Βιέννης (1815) μέσα από τα κινήματα του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού.

Αφετηρία μας θα είναι το 1848, τα κινήματα που έμειναν γνωστά ως η

1. Το κείμενο αυτό αποτελεί αναπαραγωγή της διάλεξης που εκφωνήθηκε αρχικά κατά την έναρξη του Επιστημονικού Συμποσίου στο Ναύπλιο για τα 150 χρόνια από τη Ναυπλιακή Επανάσταση και στη συνέχεια στην επιστημονική συνάντηση, στις 21.11.2012, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Διατηρήθηκε η προφορικότητα του κειμένου και απλώς προστέθηκαν οι απολύτως απαραίτητες υποσημειώσεις. Ο τίτλος εμπνέεται από τη σειρά συμποσίων που έχει οργανώσει η Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη.

«άνοιξη των λαών», και στη συνέχεια το 1856, το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου, του πρώτου πολέμου που μπορεί να θεωρηθεί πανευρωπαϊκός και που είχε σημαντικές συνέπειες και στην Ελλάδα, ώστε να καταλήξουμε στη δεκαετία του 1860, όταν κορυφώνονται οι εξελίξεις τόσο σε ελληνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Τα κινήματα του 1848: η «άνοιξη των λαών»

Η «άνοιξη των λαών», ακριβώς στα μέσα του 19ου αιώνα, αποτέλεσε για την Ευρώπη μια κρίσιμη καμπή που άφησε το στίγμα της σε ολόκληρη σχεδόν την ήπειρο. Το 1848 διαγράφηκε με σαφήνεια το μέλλον της Ευρώπης: τα έθνη-κράτη, οι εσωτερικές διαιρέσεις, το κοινωνικό ζήτημα. Η γεωγραφική έκταση της επανάστασης ήταν εντυπωσιακή: από τη Γαλλία και την Ιταλία έως ολόκληρη την κεντρική Ευρώπη και μέχρι τα νοτιοανατολικά εδάφη της αυτοκρατορίας των Αψβούργων καθώς και τις ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας, που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία. Η επανάσταση δεν άγγιξε τη Ρωσία, την Αγγλία, την Ολλανδία και την Ελλάδα, αλλά ο απόηχος των εξεγέρσεων πέρασε όλα τα σύνορα και έφτασε σε κάθε άκρο της ηπείρου.

Το σήμα δόθηκε από το Παρίσι, αλλά δεν μεταδόθηκε στην υπόλοιπη ήπειρο με τα όπλα, όπως είχε γίνει πριν από μισό περίπου αιώνα. Το Παρίσι ήταν πράγματι η Μέκκα της επανάστασης. Εκεί συγκεντρώνονταν επίδοξοι επαναστάτες για να εμπνευστούν από τη γαλλική συνταγή: τα πρότυπα και τα οργανωτικά σχήματα πολιτικής ανατροπής που είχε κληροδοτήσει η Γαλλική Επανάσταση στους ανήσυχους επιγόνους της. Επομένως, μέχρι το 1848, παρόλο που δεν υπήρξε ένα κοινό πανευρωπαϊκό επαναστατικό σχέδιο, είχε προϋπάρξει ευρεία διάδοση, μέσω της πολιτικής μετανάστευσης, των φιλελεύθερων και εθνικών ιδεών.

Η εξέγερση των λαών και των εθνών της Ευρώπης υπήρξε ταυτόχρονη και ξεχωριστή, και αναφερόταν σε δύο κοινούς βασικούς άξονες: τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής και την επίλυση του κοινωνικού ζητήματος. Εξάλλου, κοινό χαρακτηριστικό των κινήματων του 1848 (ανεξάρτητα από αιτήματα και ιδεολογικοπολιτικά χαρακτηριστικά) ήταν η αμφισβήτηση του συντηρητισμού και του διπλωματικού συστήματος που αυτός υπέθαλπε από το 1815. Αλλού –Ιταλία, γερμανικά κράτη και Αυστρία– πρωταρχικό ρόλο έπαιξε το εθνικό ζήτημα, ενώ σε άλλες περιοχές το αγροτικό ή το εργατικό. Κινητήριες δυνάμεις πίσω από τις εξεγέρσεις ήταν ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός, οι δύο μεγάλες διεκδικήσεις που είχαν καταπνιγεί από τους πρωτεργάτες του Συνεδρίου της Βιέννης. Αρχίζαν, ωστόσο, να διαφαίνονται και διεκδικήσεις με κοινωνικό χαρακτήρα που προβάλλονταν από ένα συνεχώς διογκούμενο κοινωνικό στρώμα –τους εργάτες. Βεβαίως, στους επαναστάτες του 1848 δεν θα αναγνωρίσουμε το σύγχρονο βιομηχανικό προλεταριάτο αλλά μάλλον ερ-

γάτες σε εργαστήρια με κοινωνικό προφίλ εγγύτερο στους *sans-culottes* της Γαλλικής Επανάστασης.²

Παρά την αποτυχία των επαναστατικών κινημάτων και την επικράτηση των παλαιών συντηρητικών δυνάμεων, οι αλλαγές που συνέβησαν, ως συνέπεια του 1848, ήταν βαθιές. Τις συνοψίζει χαρακτηριστικά ο Eric Hobsbawm:

Το 1848 σημάδεψε το τέλος (τουλάχιστον στη δυτική Ευρώπη) της παραδοσιακής πολιτικής, των μοναρχιών που πίστευαν ότι οι λαοί-τους δέχονταν, και μάλιστα με χαρά (εκτός από κάποιους δύστροπους εκπροσώπους των μεσαίων τάξεων), την «ελέω Θεού» εξουσία βασιλικών δυναστειών, οι οποίες διαφέντευαν ιεραρχικά διαστρωματωμένες κοινωνίες, καθοσιωμένες από την παραδοσιακή θρησκεία· σημάδεψε το τέλος της πίστης στα πατριαρχικά δικαιώματα και τα καθήκοντα των κοινωνικά και οικονομικά ανώτερων.³

Ενώ, λοιπόν, είχαν ηττηθεί εκείνοι που ζητούσαν φιλελεύθερους θεσμούς, συντάγματα ή εθνική χειραφέτηση, αρκετοί ηγεμόνες σκέφτονταν ότι κάποιες συνετές υποχωρήσεις στα λαϊκά αιτήματα ήταν προτιμότερες από τη συνεχή καταστολή. Η βασική αρχή του πολιτικού φιλελευθερισμού –διακυβέρνηση με συναίνεση– κέρδιζε σταδιακά ευρεία αποδοχή.⁴ Ο Όθων δεν ανήκε, ωστόσο, σε αυτή την κατηγορία. Φανατικός καθολικός, με ανατροφή που άρμοζε σε δευτερότοκο πρίγκιπα, παρέμεινε προσκολλημένος στα απολυταρχικά πρότυπα του Παλαιού Καθεστώτος και της Παλινόρθωσης. Η αναταραχή στον τομέα της πολιτικής αντανakλούσε, ωστόσο, ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στην Ευρώπη στα μέσα του 19ου αιώνα.

Η ακμή του καπιταλισμού και η λατρεία της προόδου

Η εποχή που ξεκινάει από το 1848 και εκτείνεται μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1870 χαρακτηρίζεται από οικονομική απογείωση των δυτικοευρωπαϊκών χωρών –και των ΗΠΑ–, η πρώτη χρυσή εποχή της καπιταλιστικής ανάπτυξης που διακόπηκε για λίγο από την κρίση του 1857-58. Βεβαίως, στα μέσα του 19ου αιώνα μόνο μία χώρα, η Βρετανία, μπορούσε να χαρακτηριστεί πραγ-

2. H.-G. Haupt, D. Langewiesche, «The European Revolution of 1848. Its Political and Social Reforms, its Politics of Nationalism, and its Short- and Long-Term Consequences», στο D. Dowe, H.-G. Haupt, D. Langewiesche, J. Sperber (eds.), *Europe in 1848, Revolution and Reform*, New York – Oxford, Berghahn Books, 2003, σ. 7.

3. E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, μτφρ. Δημ. Κούρτοβικ, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1994, σ. 48.

4. Norman Davies, *Europe: A History*, Oxford – New York, Oxford University Press, 1996, σ. 805.

ματικά βιομηχανική και καπιταλιστική, διαθέτοντας ισχυρό στόλο που της εξασφάλιζε την παγκόσμια υπεροχή. Σύντομα όμως αναπτύχθηκε και η Πρωσία, ενώ και άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης ακολούθησαν την ίδια πορεία.

Η ατμομηχανή, και συγκεκριμένα ο σιδηρόδρομος, αποτελεί το σύμβολο της ανάπτυξης και της προόδου. Δεκάδες χιλιάδες χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών οργάνουν την ευρωπαϊκή ήπειρο συνδέοντας απομακρυσμένα σημεία και επιταχύνοντας δραματικά τη μεταφορά ανθρώπων και αγαθών. Η Ελλάδα μόλις τότε μπαίνει διστακτικά στην εποχή του σιδηροδρόμου. Προτάσεις για κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής είχαν διατυπωθεί ήδη από τη δεκαετία του 1830 αλλά υλοποιούνται για πρώτη φορά τα χρόνια 1857-1869, όταν κατασκευάζεται η γραμμή Αθήνας-Πειραιά. Πραγματικό σιδηροδρομικό δίκτυο η χώρα θα αποκτήσει βεβαίως πολύ αργότερα, κατά την τρικουπική εποχή των μεγάλων έργων. Στην υπόλοιπη Ευρώπη τα εθνικά δίκτυα ήδη συνδέονται μεταξύ τους για να εξυπηρετήσουν τόσο τους ταχείς ρυθμούς εκβιομηχάνισης με τη μεταφορά πρώτων υλών και προϊόντων όσο και τη διακίνηση ανθρώπων και ιδεών.

Στον τομέα αυτό, της επικοινωνίας, καθοριστικός είναι βεβαίως και ο ρόλος του τηλεγράφου. Χάρη σε ένα όλο και πυκνότερο δίκτυο τηλεγραφικών γραμμών, από τη δεκαετία του 1850 και μέσω υποβρύχιων καλωδίων, τα γεγονότα γίνονται γνωστά τόσο γρήγορα, ώστε τη μια μέρα δημοσιεύονται στις εφημερίδες του Λονδίνου και την αμέσως επομένη στις εφημερίδες της Νέας Υόρκης. Η τηλεγραφία σήμανε πραγματική επανάσταση για τη δημοσιογραφία. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά και πάλι ο Hobsbawm, «από τη σκοπιά της δημοσιογραφίας, ο Μεσαίωνας τελείωσε στη δεκαετία του 1860».⁵

Η Ελλάδα εισήλθε γρήγορα και σύντομα στην εποχή του τηλεγράφου. Στις 26 Νοεμβρίου 1858 εγκαινιάστηκε το υποβρύχιο τηλεγραφικό καλώδιο Πειραιά-Σύρου και τον Μάρτιο του 1859 λειτούργησε η τηλεγραφική σύνδεση με την Κωνσταντινούπολη. Μέσα στο 1859, εξάλλου, ολοκληρώθηκε η σύνδεση μέσω ηλεκτρικού τηλεγράφου των πρωτεύουσών των νομών με την Αθήνα.⁶ Είναι προφανές ότι, χάρη στον τηλεγράφο, τα νέα για τη Ναυπλιακή Επανάσταση θα έφταναν στην πρωτεύουσα πολύ γρηγορότερα από άλλες εποχές, επιτρέποντας έτσι την ταχύτερη αντίδραση της κεντρικής διοίκησης.

Οι εξελίξεις αυτές δημιουργούσαν στους κατοίκους της Δύσης ένα αίσθημα υπεροχής απέναντι στον υπόλοιπο κόσμο. Η αλήθεια ήταν ότι όλο και περισσότερο μεγάλωνε το χάσμα ανάμεσα στις χώρες εκείνες που ήταν ανε-

5. E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, ό.π., σ. 97.

6. Οδ. Δημητρακόπουλος, «Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 178.

πτυγμένες τεχνολογικά και εκείνες που δεν είχαν ακόμη γνωρίσει την εκβιομηχάνιση και την τεχνολογική ανάπτυξη. Οι ανεπτυγμένες χώρες συγκέντρωναν, εξάλλου, πολιτικό γόητρο και διεθνή υπεροχή. Μπορούσαν να αποφασίζουν για τις τύχες των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών. Το χάσμα αφορούσε, βεβαίως, κυρίως στην Αφρική και στην Ασία αλλά και μέσα στην ίδια την Ευρώπη υπήρχαν μεγάλες διαφορές που χάρασσαν μια νοητή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη λεγόμενη «Ευρώπη του κάρου» και την «Ευρώπη της ατμομηχανής».⁷

Παντού, ωστόσο, υπήρχε η λατρεία της προόδου, όπως ακριβώς αποτυπωνόταν στο βρετανικό πρότυπο. Ο θεσμός των μεγάλων διεθνών εκθέσεων αποτέλεσε την επιτομή της καπιταλιστικής ανάπτυξης και της προόδου. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι η Α΄ Διεθνής Έκθεση οργανώθηκε στο Λονδίνο το 1851. Ως το 1914 είχαν οργανωθεί 42 παρόμοιες εκθέσεις σε 30 διαφορετικές πόλεις σε όλο τον κόσμο. Το 1862, χρονιά της δικής μας επισκόπησης, η Διεθνής Έκθεση οργανώθηκε και πάλι στο Λονδίνο, όπου εξέθεσαν τα προϊόντα τους 29.000 εταιρείες. Οι εκθέσεις αυτές, που είχαν οπωσδήποτε «θριαμβολογικό χαρακτήρα»⁸, ανταποκρίνονταν στη διεθνοποίηση της οικονομίας κατά τον 19ο αιώνα μέσω της επέκτασης της εκβιομηχάνισης, των συγκοινωνιών και των επικοινωνιών, των μετακινήσεων των ανθρώπων, των κεφαλαίων και των αγαθών, και της αναζήτησης αγορών και πρώτων υλών.

Ο θρίαμβος αυτός της καπιταλιστικής οικονομίας αποτελούσε θρίαμβο της αστικής τάξης. Αν και ολιγάριθμη ακόμη, η τάξη αυτή διαδραμάτιζε όλο και σημαντικότερο ρόλο στην άσκηση της πολιτικής. Η παρακμή της απολυταρχίας, η εγκαθίδρυση συνταγματικών θεσμών και της καθολικής ψηφοφορίας άλλαξαν τους όρους άσκησης της πολιτικής, ανεξάρτητα από τις συντηρητικές ή φιλελεύθερες απόψεις των φορέων της. Στα τέλη της δεκαετίας του 1850, πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ήταν αντιμέτωπες με πολιτικές αναταραχές που οφείλονταν στις διεκδικήσεις της φιλελεύθερης μεσαίας τάξης, των ριζοσπαστών δημοκρατών (που προέρχονταν επίσης από τη φιλελεύθερη αστική τάξη), καθώς και ενός ισχυρού αλλά διογκούμενου εργατικού κινήματος. Το στοίχημα για τους ευρωπαίους ηγέτες των μέσων του 19ου αιώνα ήταν, συνεπώς, η ικανότητά τους να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, και μάλιστα να τις αξιοποιήσουν προς όφελός τους. Πολιτική δεξιότητα και δημαγωγικά όπλα ήταν απαραίτητα σε μια εποχή που η λεγόμενη «κοινή γνώμη» εμφανίζεται για πρώτη φορά ως υπολογίσιμος πολιτικός παράγοντας.

7. S. Bernstein – P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 1, *Από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος-18ος αιώνας*, μτφρ. Αν. Γ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σ. 453.

8. E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, ό.π., σ. 58.

Ο Κάρολος-Λουδοβίκος-Ναπολέον Βοναπάρτης, πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας με εκλογές το 1848 και αυτοκράτορας (Ναπολέον Γ΄) με πραξικόπημα το 1852, αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ηγεμόνα που αξιοποίησε δημαγωγικές τακτικές για να ενισχύσει την προσωπική του εξουσία. Παρόλο που εν τέλει απέτυχε, το πρόσωπό του συνδέθηκε με τις απελευθερωτικές προσδοκίες πολλών ευρωπαϊκών λαών, σε συνδυασμό με το αδιαμφισβήτητο επαναστατικό πρότυπο που πρόσφερε σταθερά η Γαλλία. Συνδέθηκε με την ιταλική ενοποίηση, παρά τις παλινωδίες του, και με τον πόλεμο εναντίον των δύο κύριων απολυταρχικών δυνάμεων της εποχής, της Αυστρίας και της Ρωσίας. Η γαλλική επίθεση εναντίον της Αυστρίας το 1859 πυροδότησε ένα έξαλλο φιλογαλλικό πνεύμα, με σημαντικό απόηχο και στην Ελλάδα. Ο Γάλλος αυτοκράτορας, παρόλο που έλαβε αργότερα το ειρωνικό προσωνύμιο «Ναπολέον ο Μικρός», παρουσιάζόταν σαν συνεχιστής του Μεγάλου Ναπολέοντα που θα ανέτρεπε τις συνθήκες του 1815 και θα απελευθέρωνε τα υπόδουλα έθνη.⁹

Οι αλλαγές στον χάρτη της Ευρώπης, μετά από μια περίοδο αδράνειας και σχετικής σταθερότητας, είχαν ξεκινήσει ήδη με το Συνέδριο των Παρισίων, που επισφράγισε τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου και που θεωρήθηκε η «ρεβάνς του Συνεδρίου της Βιέννης και η απαρχή της νομιμοποιημένης και συμφωνημένης καταστροφής του έργου που αυτό επιτέλεσε».¹⁰ Η σημαντικότερη αλλαγή της περιόδου με ευρύτερο ευρωπαϊκό αντίκτυπο, και στην Ελλάδα, υπήρξε, βεβαίως, η ενοποίηση της Ιταλίας. Μετά την αποτυχία του 1848-49, οι Ιταλοί κατάφεραν το 1861 να μετατρέψουν έναν «απλό γεωγραφικό όρο» –όπως είχε πει περιφρονητικά ο Μέττερνιχ– σε έθνος. Αν ο Κριμαϊκός πόλεμος (1854-56) δοκίμασε τις αντοχές της τσαρικής αυτοκρατορίας, ο ιταλικός πόλεμος του 1859-60 δοκίμασε τις δυνάμεις της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η γηραιά πολυεθνική αυτοκρατορία του Φραγκίσκου-Ιωσήφ αποτελούσε την πιο ευάλωτη από τις δυνάμεις της εποχής απέναντι στα φιλελεύθερα και εθνικιστικά κινήματα, παρά την αδιαμφισβήτητη επικράτησή της το 1848. Ούγγροι και Σλάβοι εξακολουθούσαν να απειλούν την ίδια την υπόσταση της αυτοκρατορίας ως τη δεκαετία του 1860. Εχθρικός και καχύποπτος απέναντι στον τσάρο από την εποχή του Κριμαϊκού πολέμου, ο Φραγκίσκος-Ιωσήφ φοβόταν τον διαλυτικό ρόλο του προστάτη των σλαβικών πληθυσμών, που επιθυμούσε να διαδραματίσει η Ρωσία. Ρωσοφοβία διακατείχε, εξάλλου, και τη βρετανι-

9. Α. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα, 1859-1862*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, σ. 104.

10. S. Bernstein – P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 2, *Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών, 1815-1919*, μτφρ. Αν. Γ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σ. 113.

κή πολιτική η οποία κατόρθωσε πάντως να διασφαλίσει την ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ως αποτέλεσμα της ρωσικής ήττας στην Κριμαία.

Την ίδια εποχή κάνει την εμφάνισή της μια νέα μεγάλη δύναμη στον χώρο της Κεντρικής Ευρώπης, η Πρωσία. Στην αναμέτρηση για τη δημιουργία της Μεγάλης Γερμανίας η Αυστρία θα χάσει την κούρσα απέναντι στην Πρωσία. Το 1862 ακριβώς, ο Γουλιέλμος Α΄ καλεί τον συντηρητικό αριστοκράτη Ότο φον Βίσμαρκ στην καγκελαρία. Με σειρά ευφύων χειρισμών ο Βίσμαρκ θα θέσει την Πρωσία επικεφαλής της γερμανικής ενοποίησης, που θα επιτευχθεί μετά τη νίκη στον Γαλλογερμανικό πόλεμο το 1871.

Ο αντίκτυπος στην Ελλάδα

Η Ναυπλιακή Επανάσταση εκδηλώθηκε, επομένως, μέσα σε ένα διεθνές πλαίσιο που σηματοδοτούνταν από την **de facto υπέρβαση των πολιτικών δεδομένων** της Ευρώπης της Ιεράς Συμμαχίας. Ο φιλελευθερισμός και τα αιτήματα για εκδημοκρατισμό του τρόπου διακυβέρνησης (με ή χωρίς μοναρχία) συνέπλεαν με τα αιτήματα για εθνική χειραφέτηση και εθνική ολοκλήρωση. Η πρόσφατη ήττα των συντηρητικών δυνάμεων, της Ρωσίας και της Αυστρίας, δημιουργούσε ελπίδες στους ηττημένους του 1848 αλλά και σε επίδοξους επαναστάτες σε διαφορετικά σημεία της ηπείρου. Ακόμη και η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε αρχίσει να εισάγει μεταρρυθμίσεις με τα διατάγματα του 1839 και του 1856 (Χάτι Σερίφ και Χάτι Χουμαγιούν).

Οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές ιδέες δεν ήταν καινούργιες στην Ελλάδα. Από την εποχή των φιλελεύθερων συνταγμάτων του Αγώνα υπερείχαν μάλλον οι πολέμιοι της απολυταρχικής διοίκησης και υποστηρικτές των αντιπροσωπευτικών θεσμών. Χωρίς να εξετάζουμε τα επί μέρους αίτια κατά περίπτωση, και ο Καποδίστριας και ο Όθων προσέκρουσαν σε ισχυρή αντίδραση, όταν θέλησαν να κυβερνήσουν αυταρχικά και συγκεντρωτικά. Στα χρόνια που προηγούνται της Ναυπλιακής Επανάστασης, έχουν συντελεστεί μια σειρά από κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που διαμορφώνουν το ιδιαίτερο ελληνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εκδηλώθηκε η εξέγερση.

Η Ελλάδα του 1860 δεν ήταν ίδια με το μικρό κράτος που είχε ιδρυθεί στο νότιο άκρο της βαλκανικής χερσονήσου το 1830, παρόλο που τα σύνορά της είχαν παραμείνει τα ίδια. Μέσα από τα ερείπια του Αγώνα αναδείχθηκαν αστικά κέντρα, με σημαντικότερο την ίδια την πρωτεύουσα, την Αθήνα, και μια αστική τάξη, ολιγάριθμη ακόμη είναι αλήθεια, από εμπόρους, διανοομένους, ελεύθερους επαγγελματίες και δημόσιους υπαλλήλους. Η εξάπλωση του εκπαιδευτικού συστήματος και η λειτουργία του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1837 διεύρυναν το στρώμα των μορφωμένων μέσα στην ελληνική κοινωνία. Εξάλλου, ο ρόλος του Πανεπιστημίου υπερέβαινε τον εκπαιδευτικό τομέα: το Πανεπιστήμιο ήταν ένας σημαντικός πολιτικός και ιδεολογικός θεσμός. Ήδη

από τη δεκαετία του 1840, πριν από το κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, οι φοιτητές είχαν κάνει αισθητή την παρουσία τους ως συγκροτημένη κοινωνική ομάδα με πολιτικές διεκδικήσεις.

Η δυναμική εμφάνιση των φοιτητών στον δημόσιο χώρο αντανakλούσε και μια ηλικιακή ανανέωση εν γένει της πολιτικής ζωής. Το βιολογικό τέλος των πατέρων της Επανάστασης, της παλαιάς γενιάς πολιτικών, ανοίγει πλέον τον δρόμο για την ανάδειξη μιας νέας γενιάς πολιτικών, όπως ο Επαμ. Δεληγιώργης, ο Οδυσσέας Ιάλεμος, ο Αναστ. Γούδας κ.ά. Δεν είναι, εξάλλου, τυχαίο ότι και στη Ναυπλιακή Επανάσταση οι νεαροί αξιωματικοί έπαιξαν τον πιο αποφασιστικό και ριζοσπαστικό ρόλο, όπως και εν γένει οι εκπρόσωποι αυτής της νέας γενιάς.

Οι νέοι, η νεολαία, αποκτούν διακριτή ταυτότητα ακριβώς μέσα από την αντιδυναστική τους δράση. Νεαροί διανοούμενοι, φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, κατώτεροι αξιωματικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, πολλοί από τους οποίους ανήκουν σε γνωστές οικογένειες της εποχής, πρωτοστατούν στις αντιπολιτευτικές εκδηλώσεις στα χρόνια που προηγούνται της Ναυπλιακής Επανάστασης. Οι φιλελεύθερες ιδέες τους παραπέμπουν στην κληρονομιά του 1848.¹¹ Χαρακτηριστικότερο επεισόδιο είναι τα Σκιαδικά, τον Μάιο του 1859, γεγονότα που, όπως έχει γράψει ο Κώστας Λάππας, «δεν ήταν μια στενά φοιτητική κινητοποίηση αλλά ένα ευρύτερο κίνημα της νεολαίας».¹² Το όνομά τους προέρχεται από τα φθηνά καλοκαιρινά καπέλα, τα «σκιάδια», που φορούσαν οι μαθητές του γυμνασίου για να στηρίξουν την εγχώρια παραγωγή σε αντίθεση με τα ακριβά εισαγόμενα καπέλα. Κατέληξαν σε συγκρούσεις με την αστυνομία, φυλακίσεις και δίκη των πρωτεργατών, και θεωρήθηκαν ότι είχαν αντιπολιτευτικό χαρακτήρα. Παρόλο που αναταραχές στους κόλπους της νεολαίας είχαν εκδηλωθεί τουλάχιστον από το 1858, με τα Σκιαδικά ξεκινάει το ισχυρό αντιδυναστικό ρεύμα που θα οδηγήσει εν τέλει –και μέσω της Ναυπλιακής Επανάστασης– στην έξωση του Όθωνα.

Το 1859 είναι, εξάλλου, η χρονιά που ξεσπάει ο Γαλλοϊταλικός πόλεμος εναντίον της Αυστρίας, που θα οδηγήσει στην ενοποίηση της Ιταλίας. Οι διαδηλωτές των Σκιαδικών είχαν ονομάσει τους εαυτούς τους «Γαριβαλδινούς» και το ιταλικό παράδειγμα αποτελούσε κοινό τόπο στις δημόσιες συζητήσεις. Επαναστατική έξαψη μέσω της αλληλεγγύης προς την Ιταλία εκφραζόταν διαρκώς εκείνη την περίοδο. «Πεφλημένη αδελφή δεν είν' η Ιταλία;», έγραφε αργότερα, το 1878, ο Αχ. Παράσχος.¹³ Το φιλοϊταλικό αίσθημα είχε ως πρώτο θύμα

11. Α. Λιάκος, *Η Ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, ό.π., σ. 100.

12. Κ. Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, ΙΑΕΝ/ΕΙΕ, 2004, σ. 500.

13. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1982, σ. 364.

τον Όθωνα. Λόγω των συγγενικών του δεσμών με την Αυστρία και τη φιλία του με τον Αυστριακό πρεσβευτή στην Αθήνα Prokesch-Osten, ο Όθων κατηγορήθηκε από την αντιπολίτευση ως φιλοαυστριακός και, επομένως, ως εχθρός της πολιτικής και εθνικής επανάστασης που συμβόλιζε η ιταλική εξέγερση.

Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα ήταν πολλαπλή: κατ' αρχάς υπήρχε η δυσανεξία από το ανεκπλήρωτο της Μεγάλης Ιδέας, η εθνική ολοκλήρωση που εκκρεμούσε. Η ταπείνωση της αγγλογαλλικής κατοχής του Πειραιά στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου ήταν πρόσφατη και το γεγονός ότι οι Ιταλοί είχαν τη στήριξη των ξένων δυνάμεων, σε αντίθεση με τους Έλληνες, ερμηνευόταν ως ανικανότητα του Όθωνα. Η κρίση της δυναστείας συνόψιζε πράγματι την πολιτική κρίση της εποχής. Το βασικό πρόβλημα ήταν ο αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης του Όθωνα και η καταπάτηση του Συντάγματος. Επρόκειτο για κρίση της δυναστείας και όχι της μοναρχίας, δεδομένου ότι το αίτημα για εγκαθίδρυση δημοκρατικού πολιτεύματος και κατάλυσης της βασιλείας παρέμενε περιθωριακό. Η κρίση της δυναστείας οφειλόταν επίσης στο μείζον πρόβλημα της έλλειψης διαδόχου, που ανέκυπτε συνεχώς σε συνδυασμό και με το θρήσκευμα του βασιλιά. Ο Όθων δεν φαινόταν διατεθειμένος να σεβαστεί το άρθρο 40 του Συντάγματος του 1844, που προέβλεπε σαφώς ότι ο διάδοχος έπρεπε να είναι χριστιανός ορθόδοξος. Σε κάθε περίπτωση, παρά τις επαφές που κατά καιρούς είχε κάνει ο Όθων για τη λύση του ζητήματος της διαδοχής, το θέμα παρέμενε ανοικτό μέχρι τη στιγμή που ξέσπασε η Επανάσταση.

Συμπερασματικά

Η Ναυπλιακή Επανάσταση συνοψίζει όλα σχεδόν τα κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά της εποχής, όπως τα περιγράψαμε σε ευρωπαϊκό και ελληνικό επίπεδο. Επρόκειτο για πολιτική επανάσταση, η οποία είχε πολιτικά και όχι κοινωνικά αιτήματα, και της οποίας φορείς ήταν όλες εκείνες οι κοινωνικές ομάδες που ενσάρκωναν τις αλλαγές που είχαν συντελεστεί στην ελληνική κοινωνία: αστοί, φοιτητές, νέοι, γυναίκες. Αξίζει να επισημανθεί ότι κεντρικό ρόλο στη Ναυπλιακή Επανάσταση εμφανίζεται να διαδραματίζει μια γυναίκα, η Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου.¹⁴

Η Επανάσταση εκδηλώθηκε σε ένα από τα λίγα αστικά κέντρα του ελληνικού κράτους στη φάση πριν από την εκβιομηχάνιση, πριν αυτά υπερκεραστούν από νέα κέντρα, όπως ο Πειραιάς. Η συμμετοχή και της Ερμούπολης,

14. Αξίζει πάντως να διερευνηθεί ο ρόλος της Καλλιόπης Παπαλεξοπούλου, κατά πόσο δηλαδή εντάσσεται στη νεωτερικότητα ή αν έχει παραδοσιακά χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό, μάλιστα, με άλλες σύγχρονες της γυναικείες μορφές, όπως π.χ. η Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου και η Ευανθία Καίρη.

του κύριου αστικού κέντρου της εποχής, στην εξέγερση μάλλον θα πρέπει να ερμηνευτεί μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο. Οι διακηρύξεις και οι πράξεις των επαναστατών παραπέμπουν στον μετριοπαθή φιλελευθερισμό: η Ναυπλιακή Επανάσταση δεν ήταν στρατιωτικό πραξικόπημα ούτε αντικαθεστωτική ή αντιμοναρχική κίνηση. Παρέπεμπε στις αρχές της 3ης Σεπτεμβρίου, έθετε ως στόχο την καταστροφή του «συστήματος» (που ταυτιζόταν με την οθωνική διακυβέρνηση) και εφάρμοσε την καθολική ψηφοφορία. Ο παραλληλισμός με το ιταλικό κίνημα ήταν ρητός σε πολλά επίπεδα, π.χ. ο αφορισμός των εξεγερμένων του Ναυπλίου από την Ελληνική Εκκλησία παραλληλίζεται με τον αφορισμό των Ιταλών επαναστατών από τον Πάπα Πίο Θ'. Τέλος, παρόλο που η επανάσταση απέτυχε στρατιωτικά, πολιτικά πέτυχε, εφόσον λίγους μήνες αργότερα ο Όθων θα αναγκαστεί να εγκαταλείψει τον θρόνο του και την Ελλάδα. Ο «Ύμνος της επαναστάσεως», τον οποίο είχε συνθέσει ο Σπ. Ζαβιτσιάνος για τους Ναυπλιώτες επαναστάτες, είχε αναγγείλει, άλλωστε, το δυσοίωνα τέλος του μονάρχη:¹⁵

*Ο Θεός εις τα ημέρας τας τοιαύτας συνηθίζει
ή τους θρόνους να κρημνίζει
ή λαούς να στέφει τρις,
με της βίας τους πελέκεις,
με τας δάφνας των αγώνων,
με το δόγμα των προγόνων.*

15. Αναστ. Αθ. Γούναρης, *Η Ναυπλιακή Επανάσταση, 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Ιστορική μελέτη*, έκδοση β' αυξημένη και βελτιωμένη, Αθήνα 2010, σ. 39.